

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2003 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2003

2

VILNIUS 2005

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2003

2

VILNIUS 2005

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

RECENZIJOS, ANOTACIJOS

Antanas M a c k a v i č i u s. **Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.** Parengė K. Jablonskis. Konstantino Jablonskio tekstą spaudai parengė ir rodykles sudarė Algirdas Baliulis. Vilnius: LII leidykla, 2003. 452 p.

Žemaitija yra vienas labiausiai istorikų ištirtų ir tiriamų Lietuvos regionų. Tyrinėtojų darbą palengvina gausiai išlikę Žemaitijos šaltiniai. Ne išimtis ir neseniai publikuotas 1537 ir 1538 m. Žemaitijos valsčių surašymas. Šaltinis buvo išleistas 110-ųjų Konstantino Jablonskio gimimo metinių proga. Dar 1953 m. K. Jablonskis surašymą buvo parengęs spaudai, tačiau išleisti nespėjo. Reikia pasidžiaugti, kad po 50-ties metų Algirdo Baliulio ir Antano Tylos pastangomis K. Jablonskio parengtas šaltinis pasirodė kaip knyga.

Leidinio pradžioje pateikiamas įvadas, kuriame prof. A. Tyla apžvelgė tuometinės Žemaitijos socialinę, ekonominę ir administracinę padėtį bei šio šaltinio atsiradimo aplinkybes. Iki šiol Žemaitijos surašymo fragmentus buvo publikavęs tik K. Jablonskis¹. Svarbu pažymėti, jog Žemaitijos valsčių surašymas buvo publikuotas iš K. Jablonskio rankraščio, o ne iš Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomo originalo². Leidinio įvade nepažymėta, kad K. Jablonskio parengtos publikacijos saugomos Lietuvos istorijos instituto rankraštyne (2 egz.)³ bei Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje⁴. Beje, tokia proga leidžiamo šaltinio įvade buvo galima paminėti ir kitus K. Jablonskio parengtus, tačiau nepublikuotus dokumentų rinkinius, kuriuos yra apžvelgęs J. Jurginis⁵. Įdomu,

¹ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 116–117; *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. Dokumentų rinkinys*, d. 1, XVI–XVII amžiai, sudarė K. Jablonskis, Vilnius, 1959, p. 18–19, 34–36.

² *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – MAB RS), f. 16, b. 124.

³ *Lietuvos istorijos instituto rankraštynas*, f. 4, b. 160, 161.

⁴ MAB RS, f. 256, b. 3557, 3558, 3559, 3560.

⁵ J. J u r g i n i s, Konstantino Jablonskio palikimas, *K. Jablonskis, Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, Vilnius, 1973, p. 5–20.

kad K. Jablonskio fonde geografiniu požiūriu daugiausia medžiagos yra iš Žemaitijos. Šiuos Žemaitijos aktus K. Jablonskis planavo išleisti „Istorijos archyvo“ II tomu⁶.

Žemaitijos valsčių surašyme užfiksuoti Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžioje buvusių 19 valsčių (Ariogalos, Beržėnų, Biržinėnų, Dirvėnų (Didžiųjų ir Mažųjų), Gandingos, Josvainių, Karšuvos, Pajūrio, Rietavo, Raseinių, Skirsnemunės, Šiauduvos, Tverų, Užvenčio, Veliuonos, Viešvėnų, Vilkijos, Žasetos, priklausiusios Veliuonos valsčiui) bei jiems priklausiusių 10 miestelių (Ariogalos, Baisiogalos, Raseinių, Rietavo, Skirsnemunės, Tryškių, Užvenčio, Veliuonos, Vilkijos, Žvingių) valstiečiai, jų prievolės ir iš jų gaunamos pajamos. Šaltinį rusėnų kalba surašė raštininkas Andrius Mackavičius. Žinoma, šis šaltinis negali lygintis su pakankamai gausiais LDK bajorijos karinių prievolių ar mokesčių registrais, tačiau jo reikšmė neabejotina – tai pirmasis išlikęs trečiojo luomo surašymas ir svarbus XVI a. pradžios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdo šaltinis. Surašyme užfiksuotos dar nesusinivėliavusios valstiečių prievolinkų grupės: pasėdiniai bajorai, drevininkai, žvejai, kalviai, vežikai, arklininkai. Pažymėtina, jog surašyme atsispindi ir valsčių apgyvendinimas, tai parodo nevienodai pasiskirsčiusių valsčių pristovysčių skaičius. Pavyzdžiui, Pajūrio, Raseinių, Vilkijos valsčiuose užtinkame po 5 pristovystes, parodančias minėtų valsčių demografinę padėtį.

Nors surašyme dominuoja informacija apie valstiečius ir jų mokamus pinigus, pats surašymas nėra toks „sausas“, kaip atrodo. Jame galime rasti įvairių įdomių detalių iš valstiečių gyvenimo: pažymėta, kuris mirė, ar kurio žmona liko viena su vaikais, pastebimi valstiečių pasipriešinimo ženklai, kas pabėgo į Prūsiją ar buvo valdžios nubaustas, socialinės psichologijos detalės – pavyzdžiui, yra pažymėta, kad Gandingos valsčiaus žvejai prasigėrė.

Surašymas – tai ir savotiškas A. Mackavičiaus itinerariumas. Sekant jo surašytų valsčių datas galima nustatyti, kiek laiko jis buvo viename ar kitame valsčiuje. 1537 m. LDK valsčius, esančius Žemaitijoje, jis surašė šiek tiek ilgiau nei per mėnesį. Jo paties kelionė taip pat nebuvo nuobodė. Jis, sustojęs Beržėnų valsčiuje, išklause tįjūno Jono Stankevičiaus tarnybininko, taip pat dviejų valstiečių skundus ir pan.

Norėtusi pasidalinti keliais savo pastebėjimais. Lygindami originalą su publikacija pastebėjome, jog valsčius K. Jablonskis surašė kita tvarka, nei yra šaltinyje. Pavyzdžiui, Vilkijos valsčius, kuris turėtų būti pirmas pagal lapus (l. 2–5v), nukeltas į galą. Ir taip sudėliota nemaža dalis valsčių. Šios „dėlionės“ raktas galėtų būti valsčių surašymo datos, tačiau tai tikėtų tik 1537 m. surašymui, nes 1538 m. surašyme datos nebeatitinka K. Jablonskio valsčių išdėstymo. Norėtume pateikti K. Jablonskio sudaryto surašymo ir 1537–1538 m. valsčių surašymų schemą:

⁶ R. J a s a s, Konstantino Jablonskio rankraštinis palikimas: K. Jablonskio fondo apžvalga, *Lietuvos istorijos metraštis 1988*, Vilnius, 1989, p. 202.

K. Jablonskio parengtas	1537 m. surašymas	1538 m. surašymas
1. Veliuonos,	1. Vilkijos,	1. Skirsnemunės,
2. Žasetos,	2. Žasetos,	2. Raseinių,
3. Ariogalos,	3. Veliuonos,	3. Veliuonos,
4. Beržėnų,	4. Skirsnemunės,	4. Žasetos,
5. Užvenčio,	5. Raseinių,	5. Vilkijos,
6. D. Dirvėnų,	6. Josvainių,	6. Josvainių,
7. M. Dirvėnų,	7. D. Dirvėnų,	7. Ariogalos,
8. Biržinėnų,	8. M. Dirvėnų,	8. Rietavo,
9. Viešvėnų,	9. Pajūrio,	9. Karšuvos,
10. Tverų,	10. Karšuvos,	10. Pajūrio,
11. Gandingos,	11. Ariogalos,	11. M. Dirvėnų,
12. Rietavo,	12. Rietavo,	12. Gandingos,
13. Šiauduvos,	13. Gandingos,	13. Šiauduvos,
14. Pajūrio,	14. Beržėnų,	14. Tverų,
15. Karšuvos,	15. Biržinėnų,	15. Biržinėnų,
16. Skirsnemunės,	16. Šiauduvos,	16. D. Dirvėnų,
17. Raseinių,	17. Viešvėnų,	17. Beržėnų,
18. Josvainių,	18. Tverų,	18. Užvenčio,
19. Vilkijos,	19. Užvenčio,	19. Viešvėnų.

Rimčiausias trūkumas – nepublikuoti ir K. Jablonskio variante praleisti surašymo 92v–110 lapai. Juose surašyta kiekvieno valsčiaus bei jo pristovysčių valstiečių skaičius ir nuo jų apdirbamos žemės mokamų pinigų apskaita. Be to, surašytas kai kurių valsčių pajamų pasiskirstymas tarp vietininko ir valdovo. Viena vertus, K. Jablonskis taip išvengė pakartojimų, nes kiekvieno valsčiaus ar pristovystės surašymo pabaigoje pateikiami tokie pat skaičiavimai, tačiau leidžiant leidinį tai turėjo būti pažymėta.

Leidėjai šaltinio autoriumi įvardijo Andrių Mackavičių, kurio nei originale, juo lab K. Jablonskio parengtame publikacijos mašinraštyje nėra. Juk Žemaitijos valsčių surašymas buvo oficialus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštinės dokumentas, o ne naratyvinis šaltinis.

Taip pat ne visai suprantama, kodėl A. Mackavičiaus laišką K. Jablonskis nukėlė į išnašas⁷. Vis dėlto tai buvo oficialus dokumentas ir šaltinyje surašytas atskirame lape⁸. Leidėjams taip pat vertėjo parašyti, jog valstiečių pavardžių, besiskiriančių 1537 m. ir 1538 m. surašymuose, antriniai variantai pateikiami išnašose.

⁷ *Antanas Mackavičius. Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.* Parengė K. Jablonskis. Konstantino Jablonskio tekstą spaudai parengė ir rodykles sudarė Algirdas Baliulis, Vilnius, 2003, p. 185.

⁸ *MAB RS*, f. 16, b. 124, l. 97a.

Be abejo, kaip ir kiekviename darbe, leidinyje neišvengta korektūros klaidų. Antai vietoje lapo 86v yra 96v (p. 89), vietoj 39v – 89v (p. 127), vietoj 1529 m. – 1629 m. (p. 14). Pastebėtina, jog skelbiant šaltinį leidėjai vadovavosi K. Jablonskio vartotais valsčių pavadinimais, neatsižvelgdami į dabartinius norminius pavadinimus (vietoj *Šauduvos* valsčius dabar vartojamas *Šiauduvos*). Apmaudu, jog šaltinio pradžioje K. Jablonskio buvo praleistas ir leidėjų nepastebėtas įrašas apie Andrių Mackavičių iš A. Kojalavičiaus ir K. Niesieckio herbynų⁹.

Manytina, jog ateityje šis Žemaitijos surašymas bus nepamainomas šaltinis XVI a. pirmosios pusės tyrinėtojams. Gausus žemaitiškų vardų ir pavardžių žodynas turėtų sudominti antroponimikos tyrinėtojus. Surašymas yra vertingas socialinės ir iki šiol mažai sulaukusios dėmesio demografinės istorijos tyrinėtojams, nes jis turi visus statistiniam šaltiniui būdingus bruožus ir apima vientisą Žemaitijos seniūnijos dalį. Patogi vietovardžių ir didžiulė asmenvardžių rodyklė patrauks ir skaitytojus, besidominčius savo protėviais.

Pastaruoju metu pasirodė pavieniai dokumentai, skelbiami iš K. Jablonskio palikimo¹⁰. Tikėkimės, jog greta pavienių dokumentų ir Žemaitijos valsčių surašymo ateityje pasirodys ir kiti svarbūs K. Jablonskio parengti, dar savo eilės belaukiantys dokumentų rinkiniai.

Jonas D r u n g i l a s

⁹ Mackiewicz, albo Maczkewicz albo Mackowicz; Dom świątyny na Litwie i na Żmudzy; Andrzej Mackowicz pisarz Litewski 1528; Posel do Moskwy i komisarz do rozszadzenia zajśc pogranicznych. Herbarz Kojalowicza i Niesieckiego, ten pat, f. 16, b. 124, l. 1.

¹⁰ Z. K i a u p a, Archyvinės smulkmenos iš Konstantino Jablonskio rinkinių, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001, 1, Vilnius, 2002, p. 169–176; Z. K i a u p a, Archyvinės smulkmenos iš Konstantino Jablonskio rinkinių (5–7), ten pat, 2001, 2, Vilnius, 2002, p. 207–212; Z. K i a u p a, Archyvinės smulkmenos iš Konstantino Jablonskio rinkinių (8–10), ten pat, 2002, 1, Vilnius, 2003, p. 149–156.

Henryk Lulewicz. **Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588.** Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wydanie I, 2002. 457 s., 25 ilustr.

Šiuolaikinis Lenkijos istorikas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos tyrinėtojas Henrykas Lulewiczius, pavadinęs knygą „Pykčių dėl unijos taša. Lenkijos–Lietuvos santykiai 1569–1588 m.“, pabrėžia, kad 1569 m. Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sutartį, žinomą Liublino unijos pavadinimu, ir jos pasekmes prieštarškai vertino tiek amžininkai politikai, kūrę jungtinės valstybės – Abiejų Tautų Respublikos pamatus, tiek ir šią problemą tyrinęję istorikai.

Monografiją sudaro įvadas (p. 7–16), šeši chronologine tvarka išdėstyti skyriai: I. Liublino unijos rezultatai (p. 17–39), II. Unijos tobulinimas (p. 40–79), III. Rūdininkų suvažiavimas (1572 m. rugsėjo 24–27 d.) ir Mikalojaus Haraburdos pasiuntinybė į Maskvą (p. 80–114), IV. Dvigubas tarpuvaldis 1572–1576; atskirų Didžiosios Kunigaikštystės luomų suvažiavimų ir Lietuvos elito nepriklausomų sprendimų laikotarpis (p. 115–284), IV. 1. Nuo Rūdininkų suvažiavimo iki pirmų rinkimų (p. 115–136), IV. 2. Nuo rinkimų iki Henriko Valua pabėgimo (p. 137–166), IV. 3. Habsburgų stovykloje (p. 167–234), IV. 4. Tarp Maksimiljano II rinkimų ir Stepono Batoro pripažinimo (p. 235–284), V. Persilaužimas Stepono Batoro laikais (1576–1586) (p. 285–353), VI. Lietuviškieji trečiojo bekaralmečio bruožai (p. 354–420) ir Pabaiga (p. 421–425). Knygoje yra išsamūs šaltinių ir literatūros bibliografija (p. 433–447), su epocha ir jos veikėjais supažindinančios iliustracijos.

Apibendrinančios recenzijos žanras ir apimtis įpareigoja informuoti skaitytojus, ką iš esmės naujo, problemos tyrimams vertingo jie galėtų rasti šioje studijoje. Juolab, kad H. Lulewicziaus pasirinkta Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santykių pirmaisiais dešimtmečiais po 1569 m. Liublino sutarties paskelbimo tema istoriografijoje nėra nauja.

Didžiausias H. Lulewicziaus studijos privalumas yra tvirtas, visus ankstesnius tyrimus pranokstantis faktografinis pagrindas, autoriaus gebėjimas surasti, atrinkti, analizuoti, įvertinti faktus, jungti juos į visumą. Faktografijos prasme šiuo metu tai yra nuodugniausias 1569 m. Liublino sutarties dokumente išdėstytų nuostatų praktinio įgyvendinimo, Lietuvos valstybės santvarkos elementų keitimo, pritaikymo naujoms sąlygoms 1569–1588 m. laikotarpiu tyrinėjimas. Svarbu ir tai, kad autorius rėmėsi šaltiniais, kurių dėl įvairių priežasčių nepanaudojo pirmtakai, šios problemos tyrinėtojai Ivanas Lappo ir Adolfas Šapoka. Ypač vertingas gausus amžininkų politinės korespondencijos klodas, atveriantis daug neformalios informacijos apie įvykių raidą, leidžiantis pajusti kitos prigimties šaltiniuose sunkiai apčiuopiamą dvasinę tų laikų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinio gyvenimo atmosferą.

Dauguma H. Lulewicziaus darbe panaudotų šaltinių saugomi ne Lietuvoje, o yra išsklaidyti Lenkijos, Rusijos ir Baltarusijos rankraščių saugyklose. Jų paskelbimas svarbus ir grynai pažintine prasme. Autorius neretai nurodo konkrečius rankraščius, koreguojančius, tikslinančius senąsias šaltinių publikacijas, kuriomis ilgą laiką rėmėsi tyrinėtojai.

Pasirinktas tyrimo metodas lėmė, kad faktų gausa H. Lulewicziaus studija kai kada panėšėja į 1569–1587 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinio gyvenimo dienoraštį, kurį papildė išsamūs dalykiniai istoriko komentarai. Tačiau nereikėtų manyti, kad tyrinėtojas tėra faktografas. Studijos skaitytojų laukia taip pat naujas autoriaus požiūris į tradicinę Liublino unijos bei Lenkijos ir Lietuvos santykių 1569–1588 m. istoriografiją.

Koncepcines tyrimo nuostatas H. Lulewiczius suformuluoja įžangoje, nurodydamas, kad Lenkijos istoriografijos raidą ilgai veikė dvi ne tik ideologiškai ir metodologiškai, bet ir politiškai angažuotos koncepcijos. Viena iš jų susijusi su Krokuvos istorikų mokykla, kurios atstovai nematė net akivaizdžių valstybinių ir teisinių interesų prieštaravimų, kuriuos sukūrė Liublino unija. Taip pat H. Lulewiczius pabrėžia, kad istoriografijoje ilgam prigijo XX a. pradžioje Stanisławo Kutrzebos suformuluotas teiginys, esą 1569 m. Lenkijos Karūna ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė valstybinės santvarkos prasme tapo „vienu kūnu“ ne tik *de jure*, bet ir *de facto* (p. 7–8).

Kitos koncepcijos, smulkmeniškai pabrėžiančios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinį atskirumą po 1569 m. liepos 1 d. akto paskelbimo liudijančius neatitikimus tarp politinio gyvenimo realijų ir unijos dokumento formuluočių, pradininkais autorius vadina XIX a. rusų ir rusakalbės istoriografijos atstovus. Jo manymu, būtent šį vertinimų koloritą vėliau perėmė gimstanti tautinė lietuvių istoriografija, nors idėjiniai jos motyvai buvo visiškai kiti (p. 8).

Po šių įžanginių pastabų H. Lulewiczius grįžta prie istoriografijos, primindamas, kad iki pat šių dienų Lenkijos ir Lietuvos istorikai 1569 m. Lenkijos ir Lietuvos valstybių sutarties problemai skirdavo ir tebeskiria išskirtinį dėmesį, pateikdami prieštaringiausius vertinimus. Tai ypač buvo ryšku XIX–XX a. sandūroje, prieš Lenkijai ir Lietuvai atgaunant nepriklausomybę rašytuose darbuose, kuriuose, kaip rašoma, pabrėžiamos skyrybų deklaracijos (p. 8). Ši tendencija išliko ir tarpukario laikotarpiu, kai abi tautos (lenkų ir lietuvių) nepriklausomai viena nuo kitos kūrė savo valstybingumus. Galima būtų kaltinti to laiko politikus ir jų skleistą ideologiją, tačiau ne be nuodėmės buvo ir istorikai, kurie kartais sukurdamo tikrai groteskiškas situacijas. Taip 1938 m. pasielgė Lenkijos istorikas Janas Adamusas, Vilniuje paskelbęs Adolfo Šapokos monografijos „Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos“ (Kaunas, 1938) recenziją, parašytą pasirėmus tik šio darbo santrauka

vokiečių kalba. Šiuolaikiniuose istorikų tyrinėjimuose, autoriaus manymu, taip pat netrūksta skirtingų vertinimų, tačiau emocijų proveržių yra kur kas mažiau (p. 8).

Apžvelgęs svarbiausius pasirinktai problemai skirtus tyrinėjimus, H. Lulewiczius suformulavo pagrindinį savo darbo tikslą – išaiškinti, kaip klostėsi Lenkijos–Lietuvos santykiai naujose, 1569 m. Liublino sutartimi sukurtose aplinkybėse, laikotarpiu, kai Lietuva prarado didelę dalį savo valstybingumo, o svarbiausios valstybės institucijos: bendras seimas ir karaliaus dvaras bei viso politinio gyvenimo centras buvo įkurdintas Lenkijoje. Greta to, autorius pabrėžia, kad dviejų valstybių santykiams skirta studija nėra tik siaurai suprantamų politinių įvykių katalogas, ji aprėpia platesnes Lenkijai ir Lietuvai atstovavusių politinių tautų interesų bei sąveikų plotmes. Istoriką domina Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinės ir teisinės santvarkos evoliucija, dviejų, iki susijungimo atskirų valstybinių organizmų prisiuderinimo vienas prie kito, sugyvenimo bendroje Respublikoje problemos.

H. Lulewiczius kritiškai įvertina asimetrijos situaciją, susiklosčiusią Lenkijos istoriografijoje. Jis aiškina, kad taip atsitiko dėl to, kad Lenkijos tyrinėtojai, rašydami apie Abiejų Tautų Respublikos, kurią sudarė Lenkijos Karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, valstybinę ir politinę raidą po Liublino unijos dažnai remiasi vien tik Lenkijos vidaus padėties analize. Todėl, istoriko manymu, svarbu parodyti Lietuvos vidaus politinio gyvenimo raidos ypatumus. Tai leis geriau suprasti ir jos politinės tautos laikyseną Karūnos partnerių atžvilgiu, kuri dažnai atrodo nelojali, kadangi Lietuvos politikai pirmųjų bekaralmečių laikotarpiu ne kartą savo veiksmais kėlė grėsmę unijai. Siekdami surasti geriausią būdą savo vidaus problemoms spręsti, jie paramos ieškojo ne tik Varšuvoje ar Krokuvoje, bet ir kitų valstybių valdovų dvaruose (p. 10–11).

Chronologiškai darbas aprėpia du pirmuosius dešimtmečius po 1569 m. Liublino sutarties sudarymo. Tyrimo pabaigos data – 1588 m. III Lietuvos Statuto patvirtinimas buvo paskutinis veiksmas, autoriaus nuomone, vainikavęs Lietuvos politinio elito 1572 m. pradėtas pastangas, kuriomis buvo siekiama pakeisti Liublino unijos akto teisinės formuluotes ir pačią dvasią tam, kad iš naujo sutvirtintų savąją politinę tapatybę (p. 10).

Koncepcines nuostatas atitinka ir tyrimo apibendrinimas, kuris liudija, kad H. Lulewiczius ne tik deklaruoja būtinybę pirmiausia gerai pažinti abiejų valstybių partnerių, Lenkijos ir Lietuvos, politinių tautų laikyseną bei ją provokavusias aplinkybes, ir tik po to daryti išvadas.

Vertindamas 1569–1588 m. valstybinio-politinio Abiejų Tautų Respublikos gyvenimo procesus, autorius nurodo, kad Lenkijos–Lietuvos santykius tuoj po Liublino unijos sudarymo veikė ne vien tik pats 1569 m. liepos 1 d. aktas, kurį kiekviena pusė interpretavo sau naudingai, jis pabrėžia, kad tuo pat metu egzistavo daug kitų veiksnių. Vieni jų Karūnoje silpnino pozicijas tų, kurie siekė visiškos

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės inkorporacijos ir stiprino Lietuvos padėtį Respublikoje. Buvo ir tokių, kurie palankiai veikė dviejų politinių tautų sąveiką, jų integraciją bendroje valstybėje. Svarbiausias Respubliką vienijęs subjektas buvo bendras valdovas Žygimantas Augustas, kuris, be abejonės, siekė, kad Lenkijos ir Lietuvos ryšys taptų nenutrūkstamas, egzistuočių ir valdančiajai dinastijai pasibaičius. Mažesnę reikšmę turėjo bendri luominiai interesai, „brolybė“, pagrįsta giminytės ryšiais, bei pradėjęs klostytis kultūrinis bendrumas. Lietuviai laikėsi unijos su Lenkija, nes jautėsi esantys silpni konflikto su Maskvos valstybe akivaizdoje. Karūnoje tuo metu su nedidelėmis išimtimis vyravo įsitikinimas, kad Liublino seimas pavyko ir reikia išsaugoti tai, kas jame buvo pasiekta (p. 421).

Po Žygimanto Augusto mirties prasidėjusį ilgalaikį bekaralmetį tyrinėtojas vertina kaip svarbiausią veiksni, kuris dezintegravo Respubliką, suteikė lietuviams progą nepaisyti partnerių nuomonės, kelti atskirus kandidatus į sostą ir realizuoti savo politinius planus. Ši lietuviškoji tautinė programa, kaip ją pavadina H. Lulewiczius, silpnino unijinį Lietuvos ryšį su Lenkija, bet jo nesuardė, kadangi didžiausios įtampos momentais, kai grėsdavo vidinis konfliktas, abi pusės padarė būtinų nuolaidų. Jų dėka 1569 m. Liublino unijos aktas buvo modifikuotas lietuviams naudinga linkme. Šie pakeitimai gal ir neįgyvendino visų Lietuvos politinės tautos lūkesčių, bet jų pakako, kad sąjunga su Lenkija toliau egzistuočių. Svarbiausias pasiekimas buvo 1588 m. sausio 28 d. karaliaus privilegija patvirtintas III Lietuvos Statutas, kuris pagrindė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisinį ir administracinį atskirumą Respublikoje (p. 422).

Kitas Lietuvos pozicijas Respublikoje sustiprinęs veiksnys, autoriaus įsitikinimu, buvo savita luomų atstovavimo sistema, kuri atsirado pirmųjų bekaralmečių laikotarpiu ir įgavo suvažiavimų (konvokacijų) pavidalą. Lietuvos politinis elitas pritarė konvokacijoms, be to, jos nesukėlė rimtesnių prieštaravimų ir Karūnos partnerių stovykloje, o laikui bėgant ši politinio gyvenimo forma rado savo vietą Respublikos politinėje sistemoje.

Tikroju Lenkijos ir Lietuvos politinių tautų ryšių sutvirtintoju autorius vadina Steponą Batorą, valdovą, už kurį rinkimų metu nebalsavo nė vienas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovas. Šio valdovo energija, noras aktyviai kovoti karo su Maskva fronte užtikrino, kad Lenkija pagaliau suteikė Lietuvai tai, ko ji ir tikėjosi iš partnerių sudarydama Liublino uniją – finansinę ir karinę paramą, leidusią pasiekti pergalę kare ir užsitikrinti ramybę rytiniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasienyje. Gardiną pasirinkęs svarbiausia savo rezidavimo vieta Steponas Batoras sutvirtino ir Lietuvos prestižą Respublikoje (p. 424).

H. Lulewicziaus studija, viena vertus, liudija didėjančią atotrūkį nuo politiškai ir emociškai angažuotos senosios Lenkijos istoriografijos tradicijų. Kita vertus, ji gerai parodo, kokios Lenkijos ir Lietuvos santykių XVI a. antroje pusėje problemos

tebėra neišaiškintos, o vertinimai – diskusiniai. Manychiau, kad autoriaus įžvalgos ne tik išprovokuos interpretacines diskusijas, bet ir paskatins plėsti tyrimų erdvę.

Pateikęs daug naujos ir įtaigios faktografijos, studijos autorius neišsako aiškaus vertinimo, koks procesas vyko 1569–1587 m. Respublikoje, ar Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politikų pastangos įtvirtinti Lietuvos valstybės suverenumą vadinamos „separatizmu“. Tiesa, istorikas greta šio, Lenkijos istoriografijoje tradiciniu tapusio termino, pasitelkia ir kitą – „lietuviškas partikuliarizmas“. Be abejo, sudėtingą transformacijos procesą apibūdinti vienu ar kitu terminu įmanoma tik išsiaiškinti, kas iš tikrųjų įvyko Liubline. Atsakius į klausimą, ar 1569 m. liepos 1 d. susitarimas vainikavo dviejų valstybių ir visuomenių unifikacijos procesą, ar tik ženklino jo pradžią.

Todėl teks dar ne kartą grįžti į priešunijinius laikus ir ieškoti argumentų, patvirtinančių ar paneigiančių teiginį, esą visa Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija, sekdama Lenkijos bajorų pavyzdžiu, reikalavo unijos, o jai priešinosi tik didikai. H. Lulewiczius į šį klausimą atsako gana prieštarinčiai. Viena vertus, vertindamas Žygimanto Augusto 1564 m. aktą, kuriuo valdovas atsisakė tėvoninių teisių į Lietuvos valstybę, rašo, kad šis dokumentas padėjo savotiškus pamatus Liublino unijai, atverdama kelią Lietuvos valstybės santvarkos pertvarkymams, dėl kurių ši supanašėjo su Lenkijoje egzistavusia bajoriškąja demokratija (p. 38). Kita vertus, aptardamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių darbą 1572 m., autorius teigia, kad nei įgyvendintos reformos, nei tuo labiau unija su Lenkija nepakeitė jėgų išsidėstymo bajorų luomo viduje, visa valdžia ir toliau pasiliko keliems kunigaikščiams ir didikų elitui atstovavusių giminių rankose. Lietuvoje formaliai nuo 1566 m. funkcionavo lenkiškas bajoriškiosios demokratijos modelis, tačiau, kaip atrodo, jis buvo nutolęs nuo prototipo, tuo metu jam dar trūko Karūnai būdingos dvasios, to vidinio luomo narius vienijusio lygybės idealo (p. 75).

Pasitelkus ankstesnių tyrinėtojų nepanaudotus šaltinius teks aiškintis Žygimanto Augusto valia 1569 m. nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atskirtų ir prie Lenkijos Karalystės prijungtų teritorijų žemvaldžių pozicijas tiek 1569 m., tiek ir vėliau. H. Lulewicziaus monografijoje atskleisti ginčų, kilusių jose dėl žemėvaldos, faktai tik patvirtina tokią būtinybę (p. 52–55).

Reikės atsakyti ir į klausimą, ar pirmieji bekaralmečiai dezintegravo valstybinį Abiejų Tautų Respublikos gyvenimą, ar tik išryškino faktą, kad bandyta kurti sugyvenimo modelį, atsirėmusį į skirtingus valstybinės santvarkos ir politinės kultūros pamatus.

1569 m. Liublino sutartis pakeitė ne tik dviejų ją sudariusių valstybių, Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, ir jose gyvenusių tautų likimą. Liublino unija pakeitė geopolitinę situaciją Vidurio ir Rytų Europoje. Kritinis-analitinis H. Lulewicziaus požiūris į XIX ir XX a. Liublino unijos tema parašytus

darbus, pastangos atskleisti vertinimų prieštaringumą nulėmusias priežastis yra svarbus manant, kad ir ateityje Lenkijos bei Lietuvos, o taip pat kitų, į dviejų valstybių sąjungą įėjusių tautų istorikai dar ne kartą grįš prie šių temų plėtotės.

Tokią prognozę patvirtina ir šiuolaikinės Lenkijos istorikų pastangos suaktualinti Liublino unijos problemą, susieti 1569–1795 m. egzistavusios etniškai daugia-tautės, įvairiatikybės, daugiakultūrės Abiejų Tautų Respublikos istorinę patirtį su sugyvenimo išsiplėtusios Europos Sąjungos erdvėje XXI a. pradžioje diktuojamais iššūkiais. Sutikus, kad tokios tolimos sąsajos yra korektiškos, tampa svarbu visapusiškai pažinti abu Liublino uniją sudariusius partnerius – Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politines tautas, XVI a. antrojoje pusėje puoselėjusias savitas politines kultūras, turėjusias skirtingus politinius siekius ir įsivaizdavimą, kaip juos įgyvendinti.

Todėl puiku, kad pasirodė naujas tyrinėjimas, teikiantis tvirtą materialinį pagrindą ir dvasinį peną XVI a. Lenkijos ir Lietuvos valstybinės-politinės istorijos tyrinėtojų apmąstymams ir diskusijoms.

Jūratė K i a u p i e n ė

Andrzej R a c h u b a. **Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763.** Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2002. 375 s.

1984 m. Lenkijoje pasirodęs pirmasis Jerzy’o Michalskio redaguotas tritomės „Lenkijos seimo istorijos“ tomas¹ buvo skirtas Abiejų Tautų Respublikos parlamentarizmo istorijai, o kartu jis ženklino ir naujo etapo pradžią. Tai buvo pirmoji akademinė bei kolektyvinė sintezė, apimanti ir visas svarbiausias poliublijinio laikotarpio parlamentines institucijas, o svarbiausia, joje kiek daugiau vietos skirta ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės situacijos pristatymui. Analogų Lietuvoje ne tik iki šiol neturime, bet nežinia kada sulauksime, tad apie keliatomę „Lietuvos seimo istoriją“ ar „Lietuvos parlamentarizmo istoriją“, regis, galime tik pasvajoti. Šią spragą Lietuvos istoriografijoje iš dalies užpildė tarpukario istorikų Ivano

¹ *Historia Sejmu polskiego. Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, pod red. J. Michalskiego, Warszawa, 1984, t. 1.

Lappo², Adolfo Šapokos³, Konstantino Avižonio⁴ bei pastarųjų dešimtmečių tyrinėtojų Stasio Vansevičiaus⁵, Mečislovo Jučo⁶ apibendrinamojo pobūdžio tekstai, kuriuose parlamentarizmo istorija „įspraudžiama“ į platų LDK valstybingumo problemų spektrą, tačiau išsamios, probleminės, naujausiomis tyrimų išvadomis paremtos nei autorinės, nei kolektyvinės sintezės Lietuvoje taip ir nesulaukėme.

2003 m. pradžioje Lenkijos knygynuose pasirodė žymaus lenkų tyrinėtojo Andrzejiaus Rachubos ilgai laukta monografija „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Respublikos parlamentinėje sistemoje 1569–1763 m.“, kurią išleido Varšuvoje įsikūrusi „Seimo leidykla“. Šią studiją neabejotinai galėtume pavadinti ir pirmąja LDK parlamentarizmo istorijos sinteze, o žinant, jog pastarosios autorius vienas iš geriausių pastarojo meto Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) istorijos šaltinių žinovas (kasmet pasirodančios A. Rachubos parengtos šaltinių publikacijos daug ką pasako apie šio tyrinėtojo įdirbį ir jų, matyt, nereikia atskirai pristatyti), ši monografija tampa dar aktualesnė.

Be įvado, pabaigos, santrumpų, šaltinių bei literatūros sąrašo, asmenvardžių rodyklės, monografiją sudaro dešimt skyrių. Pirmasis skyrius skirtas LDK parlamentinės sistemos raidai iki 1564–1566 m. reformų (p. 11–44), antrasis apima laikotarpį nuo 1564–1566 m. reformų iki Liublino unijos (p. 45–71), kiti skyriai skirti svarbiausioms LDK parlamentinėms institucijoms: priešseiminiam seimeliams (p. 72–151), generaliniams seimeliams (p. 152–166), bendrajam ATR seimui (p. 167–193), reliaciniam ir poseiminiam seimeliams (p. 194–202), elekciniam, tribunoliniam, ūkiniam ir kt. seimeliams (p. 203–213), tarpuvaldžio suvažiavimams (p. 214–242), LDK konvokacijoms (p. 243–287), visuomenės iniciatyva suorganizuotiems suvažiavimams (p. 288–344). Nors autorius nekelia sau tikslo atsakyti į visus LDK parlamentarizmo istorijos probleminius klausimus, tačiau jau vien darbo struktūra ir apimtis patvirtina, jog tai vienas iš fundamentaliausių pastarojo meto šios srities tyrimų.

² I. L a p p o, *Lietuva ir Lenkija po Liublino unijos*, Kaunas, 1932.

³ A. Š a p o k a, *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos*, Kaunas, 1938.

⁴ K. A v i ž o n i s, *Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais*, Kaunas, 1940.

⁵ S. V a n s e v i č i u s, Lietuvos valstybingumo problema po Liublino unijos (1569 m.), *Teisinių institutų raida Lietuvoje XIV–XIX a.*, Vilnius, 1981, p. 44–57; S. V a n s e v i č i u s, *Feodalinės Lietuvos valstybingumas po Liublino unijos*, Vilnius, 1988.

⁶ M. J u č a s, Po Liublino unijos. Apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės suverenitetą ir parlamentarizmą, *Literatūra ir menas*, Nr. 34 (2179), p. 11; M. J u č a s, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentarizmas, *Lietuvos Seimas*, Vilnius, 1996, p. 79–112; M. J u č a s, *Lietuvos ir Lenkijos unija (XIV a. vid. – XIX a. pr.)*, Vilnius, 2000; M. J u č a s, Seimai ir seimeliai, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius, 2001, p. 623–634.

Įvade (p. 5–10) atkreipiamas dėmesys ne tik į analogiškų tyrimų svarbą, bet ir išskiriamos darbo chronologinės ribos, bendriausiais bruožais aptariama istoriografija. A. Rachuba įvade pabrėžia atskirų institucijų (seimų, seimelių, įvairaus pobūdžio suvažiavimų ir kt.) monografinių tyrimų svarbą, nes, pasak autoriaus, tik atlikus fundamentalius tyrimus bus galima išspręsti nemaža šiame darbe aptariamų problemų. Be to, išskiriant chronologines ribas 1569–1763 m. daugiau dėmesio skiriama antrosios cezūros argumentacijai. Autorius pasirinko 1763 m. tiek dėl subjektyvių (geresnio orientavimosi ligtolinėje epochoje), tiek dėl objektyvių priežasčių (istoriografijoje Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo laikotarpio išskyrimas į atskirą reformų epochą). Įvertindamas istoriografiją autorius pastebėjo, jog lenkų istoriografijoje nuo seno išgalėję klaidingi stereotipai, pabrėžiantys LDK ir Liublino unijos neigiamą įtaką bajoriškai demokratijai, be to, klaidingas Lenkijos tradicijų bei normų perkėlimas į „lietuviškąją“ erdvę. Pastaruoju metu šie stereotipai lenkų istoriografijoje sėkmingai buvo laužomi, kaip būdingiausius šio reiškinio pavyzdžius autorius nurodo Juliuszo Bardacho, Henriko Wisnerio tyrimus (p. 5). Fragmentiškai pristatytuose lietuvių tyrinėtojų darbuose, kurie, autoriaus manymu, pasirodo tik nuo 1918 m., išskirtas Adolfo Šapokos bei Mečislovo Jučo indėlis (p. 8). Tačiau visiškai nesuprantamas Vytauto Andriulio, Konstantino Avižonio, Oswaldo Prentissio Backaus sugretinimas bei pastarųjų apkaltinimas neoriginalumu bei naujų šaltinių nepanaudojimu. Pirmiausia vargu ar JAV istorikas O. P. Backus priskirtinas prie lietuvių tyrinėtojų. Antra, kažin ar, tarkim, K. Avižonį būtų galima apkaltinti neoriginalumu ir archyvinių šaltinių nepanaudojimu. Atvirkščiai, ko gero, K. Avižonis buvo vienintelis iš tarpukario Lietuvos istorikų taip plačiai savo darbuose naudojęs Lenkijos (daugiausiai Krokuvos) archyvų, bibliotekų bei muziejų rankraštinius iki šiol nepublikuotus Vazų valdymo laikotarpio LDK parlamentarizmo istorijos šaltinius. Šio lietuvių tyrinėtojo indėlis teigiamai vertinamas ir šiandieninėje istoriografijoje⁷. Tad šie bei kiti pavyzdžiai rodo ne tik autoriaus neįsigilinimą, bet ir išankstinį nusiteikimą lietuvių istoriografijos atžvilgiu, greičiausiai vien dėl to, kad su pastarąja menkai tesusipažino. Gausybė klaidų išnašose nurodant lietuvių tyrinėtojų darbus (p. 10, 213, 342, 353, 355, 360 ir kt.) tik patvirtina šį spėjimą.

Pirmajame, praktiškai istoriografinio pobūdžio skyriuje koncentruojamasi į pradinio LDK parlamentarizmo raidos etapo problemas. Nemaža vietos skiriama tyrinėtojų Matviejaus Liubavskio, Fiodoro Leontovičiaus, Nikolajaus Maksimeikos, Mitrofano Dovnar-Zapolskio, Ivano Malinovskio ir kitų teiginių aptarimui, dažnai

⁷ A. T y l a, Konstantinas Avižonis (1909–1969), *Mūsų praeitis*, 1990, t. 1, p. 59–70; A. T y l a, Konstantino Avižonio mokslinės veiklos etapai, *LDK: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos studijos. Konstantinui Avižonui – 90*, Vilnius, 2001, p. 7–11; J. K i a u p i e n ė, „Mes, Lietuva“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas), Vilnius, 2003, p. 18, 59.

akcentuojant pirmojo tyrimų svarbą. Atkreipiamas dėmesys, kad LDK parlamentarizmo ištakų tyrimų proveržis, XX a. pradžioje įgavęs politinį bei tautinį atspalvį (p. 11), vėlesniu laikotarpiu nesukėlė tokių aštrių diskusijų, o svarbiausia, nesulaukta fundamentalių monografijų pasirodymo. Ne kartą atkreipdamas dėmesį į Lenkijos įtaką LDK parlamentarizmo genezei (p. 17, 35) A. Rachuba pabrėžia terminijos reikšmę ir skirtingas sampratas bei lenkų istoriografijoje išryškėjusias institucionalistų (parlamentaristų) ir evoliucionistų (korporatyvistų) tyrimų tradicijas (p. 15). Pirmiesiems kyla klausimai, ar seimo atsiradimą reikėtų tapatinti su momentu, kai atsiranda šios institucijos užuomazgos, ar kai pastebima jos branda? Antrieji klausia, ar seimo atsiradimas susijęs tik su mokesčių ir karinių klausimų sprendimais, ar tai susiję su luominės monarchijos formavimosi procesais? Pritardamas J. Bardacho išsakytiems vertinimams autorius teigia, kad perspektyviausias abiejų mokyklų požiūrių sujungimas, nes tai yra dominuojanti šiuolaikinės istoriografijos tendencija⁸. Šiame skyriuje taip pat atkreipiamas dėmesys į XVI a. pirmojoje pusėje vykusius pokyčius ar „įvairovę“ atstovavimo praktikoje nuo visuotinio atstovavimo (*viritim*) iki išskirtinio atskirų urėdininkų (vėliavininkų) vaidmens, ar dviejų pasiuntinių nuo pavieto išrinkimo (paskyrimo) atvejų, kurie, pasak autoriaus, dažniausiai priklausydavo nuo seimo rūšies (p. 34). Pastebimas ir dar vienas naujas XVI a. pirmosios pusės seimų veiklos aspektas – politinių grupuočių kovos atsiradimas (1524 m. Vilniaus vaivados šalininkai rinkosi į seimą Vilniuje, Trakų vaivados šalininkai – į seimą Trakuose) (p. 32).

Antrajame, tik kelerius metus nuo 1564–1566 m. teismų ir administracinių reformų iki Liublino unijos apimančiame skyriuje pristatomi svarbiausi šio laikotarpio pokyčiai: seimelių įkūrimas, LDK parlamentinių institucijų veiklos reglamentavimas 1566 m. Lietuvos Statute ir kt. Šiame skyriuje ypatingas dėmesys skirtas 1564–1566 m. teismų ir administracijos reformoms, kurios buvo vykdomos Lenkijos pavyzdžiu, tačiau pabrėžiama, kad pastarosios sukūrė kokybiškai naują sistemą (pavietas tapo ne tik administraciniu, bet ir teisminiu, kariniu bei politiniu vienetu), turėjusią įtakos ir LDK parlamentinės sistemos specifikai (p. 46, 52–53). Nemaža dėmesio skiriama 1565 m. gruodžio 30 d. privilegijai, kuria kiekviename paviete buvo įkurti mažieji seimai arba seimeliai, tačiau kaip pastebi autorius, LDK, beje, kaip ir Lenkijoje, tolesnę seimelių veiklą dažniausiai lėmė praktika ir tradicijos, nes teisėje daugelis aspektų nebuvo reglamentuota. Pavyzdžiui, kokiam seimelyje bajoras turėjo dalyvauti, jeigu šis turėjo valdų ne viename paviete? Tiesa, Ponų tarybos nariams valdovas paprastai nurodydavo, į kuriuos seimelius pastarieji turi atvykti, tačiau niekas šiems neapribojo teisės dalyvauti ir kituose seimeliuose

⁸ Plg., J. B a r d a c h, Początki Sejmu, *Historia Sejmu polskiego. Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, pod red. J. Michalskiego, t. 1, Warszawa, 1984, s. 12–13.

(p. 48). A. Rachuba aptaria ir pirmųjų poreforminio laikotarpio LDK seimų sudėties pokyčius, kanceliarijos funkcionavimo problemas bei kitas 1565–1569 m. sparčiai evoliucionuojančias LDK parlamentarizmo išorines ir vidines formas (p. 64). Itin svarbus autoriaus pastebėjimas, jog iš esmės 1569 m. Liublino unijos aktas nutyli pokyčius parlamentinėje sistemoje, užsimindamas tik apie techninę bendrųjų seimų veiklos pusę. Siūloma šį reiškinį, ypač seimelių veiklos pokyčius, vertinti kaip ligtolinių kiekvienos šalies teisių bei tradicijų išsaugojimą (p. 65).

Trečdalis monografijos (III, IV, VI, VII skyriai) skirta LDK seimelių veiklai. Trečiajame skyriuje detalai aptariamas priešseiminių seimelių teisinis veiklos pagrindas, dalyviai, rinkimosi vietos pasirinkimas, vadovavimo seimelių posėdžiams praktika, seimelių trukmė ir kt. Svarbu pabrėžti, kad autorius, disponuodamas gausia archyvine medžiaga, detalai atskleidžia ne tik tradicinius priešseiminių seimelių veiklos aspektus, bet dažnai nurodo gausybę išimčių, koreguoja historiografijoje įsivėlusias klaidas. Dažnai autoriaus teiginiai iliustruojami ne pavieniais pavyzdžiais, bet pateikiami keli ar net keliolika atvejų (neretai nurodant, jog galima pateikti dar keliasdešimt pavyzdžių (p. 113)), kurie dažniausiai yra iš skirtingų laikotarpių. Visa tai rodo ne tik puikią autoriaus orientaciją, bet ir didžiulį įdirbį šios srities tyrimuose. Pakankamai reikšmingas ketvirtasis monografijos skyrius, skirtas LDK generalinių seimelių veiklos pristatymui. Pasak A. Rachubos, Lenkijoje generalinių seimelių (kartais vadinamų provincijų seimeliais, seimais ar kt.) ištakos atsekamos nuo XV a. pirmosios pusės, o LDK ši institucija kaip tik ir įkurta Lenkijos pavyzdžiu. Nors iš pradžių buvo numatyta, kad generaliniai seimeliai rinksis tik prieš ordinarinius seimus, tačiau ši praktika išplito ir buvo renkama prieš ekstraordinarius, konvokacinius, elekcinius ir karūnacinius seimus (p. 152). Apibendrintas šios institucijos veiklos modelis, nuo pirmojo generalinio seimelio, vykusio Slanime 1589 m. vasario 22–24 d., iki paskutiniojo, vykusio 1710 m. sausio 25–31 d. Breste (1756 m. Čartoriskų sušauktas suvažiavimas Slanime, pasak autoriaus, su šia institucija nebeturėjo nieko bendra), leidžia susidaryti palyginti aiškų vaizdą. Generalinių seimelių posėdžiai vykdavo dviejuose rūmuose (seimo pavyzdžiu) ir dažniausiai užtrukdavo nuo vienos dienos iki savaitės (p. 158). Įdomi autoriaus pastaba, kad kai kada į Generalinius seimelius atvykdavo tik po vieną LDK priešseiminiuose seimeliuose išrinktą pasiuntinį arba atvykdavo visiškai kiti pasiuntiniai, nei buvo išrinkti į seimus, be to, suderintos pozicijos ir priimti nutarimai negalėjo pasiuntiniams apriboti veikimo laisvės seimuose. Tačiau, ko gero, svarbiausias šio skyriaus akcentas – ryškiausių raidos tendencijų išskyrimas: palaišnis posėdžių trukmės trumpėjimas (p. 158) bei LDK senatorių suinteresuotumo šios institucijos veikla mažėjimas (p. 159), atsiradus provincijų sesijoms, naujai konsultacinei formai ATR seimų metu, ir palaišnis generalinių seimelių išnykimas

(p. 162). Šeštajame skyriuje kiek lakoniškiau aptariami reliaciniai ir poseiminiai seimeliai. Pastarųjų seimelių svarba akivaizdi, kaip tik čia baigdavosi įstatymų leidimo procesas, nes šių seimelių nutarimai atverdavo kelią seimo konstitucijų įgyvendinimui. Įdomus pastebėjimas, kad šie seimeliai kartais buvo vadinami dar ir konsultaciniais (*konsultacyjnymi*), tačiau pasak autoriaus, reliaciniai seimeliai dažniausiai vykdavo tik po sėkmingai pasibaigusių, o poseiminiai – po išardytų seimų (p. 201). Septintajame skyriuje pristatomi likę seimeliai. Gana trumpai, palyginus su iki tol aptartaisiais, autorius pabandė išskirti elekcinių (*elekcynje*), konfederacinių (*konfederacyjne*), tribunolinių, arba grabnyčių (*deputackie*), ūkinių (*gospodarcze*), fiskalinių (*fiskalne*) seimelių bei kariniais tikslais šaukiamų bajorijos suvažiavimų veiklos specifika. Kai kuriems iš jų skirta tik po keletą eilučių, o tai rodo, kad pastarieji dar laukia sistemingesnių tyrimų. Neaišku kodėl, tačiau nei šiame, nei kituose skyriuose neaptarta kaptūrinių seimelių veiklos specifika.

Penktasis skyrius skirtas pagrindinei ATR parlamentinei institucijai – seimui. Čia aptariamas LDK senatorių bei seimelių pasiuntinių statusas ir skaičius, neužmirštama ir Vilniaus miesto pasiuntinių, dvasininkijos atstovų statuso problema, be to, paliečiamas kas trečio seimo sušaukimo LDK teritorijoje klausimas, galiausiai primenami didžiausią patirtį sukaupę parlamentarai. Daugeliu atvejų gana vertingi tam tikri autoriaus atlikti LDK ir Lenkijos palyginamieji apibendrinimai. Reikėtų paminėti vieną iš svarbesnių autoriaus išskirtų tendencijų, jog daugelyje procedūrų bei išorinėse ATR seimo veiklos formose LDK praktiškai užėmė trečiosios provincijos vietą, kuri pradžioje nebuvo tolygi Didžiosios ir Mažosios Lenkijos statusui (p. 175), ir tik palaipsniui ši situacija kito dviejų federaciniais saitais susaistytų valstybių santykių kryptimi. A. Rachuba nurodo, kad ATR seime LDK atstovų galėjo būti nuo 71 iki 85 (nuo 27 iki 35 senatorių ir nuo 44 iki 50 seimelių pasiuntinių), tuo tarpu Lenkija turėjo 112–121 senatorių ir 113–127 seimelių pasiuntinių, neįskaitant teoriškai neapibrėžto Prūsijos pasiuntinių skaičiaus (p. 169). Apibūdindamas žymiausius LDK parlamentarų autorius pastebi, jog istoriografijoje bene dažniausiai minimas tik 1652 m. seimą išardęs Upytės pasiuntinys Vladislavas Sicinskis, kuris tapo neatsiejamu *liberum veto* įsigalėjimo simboliu (p. 189), tačiau dažnai užmirštami svariausią patirtį sukaupę parlamentarai: Jonas Druckis Sokolinskis (triskart tapęs seimo maršalu), Pilypas Kazimieras Obuchovičius (15 kartų išrinktas pasiuntiniu), Adomas Motiejus Sakovičius (23 kartus išrinktas pasiuntiniu), Kristupas Zaviša (18 kartų išrinktas pasiuntiniu), Mykolas Leonas Druckis Sokolinskis (24 kartus tapęs pasiuntiniu) ir kt.

Tarpuvaldžio suvažiavimams skirtame aštuntajame skyriuje didžiausias dėmesys sukonzentruojamas į pirmuosius XVI a. tarpuvaldžius. Analizuojamos ne tik lietuvių pozicijos priešrinkiminių kompanijų bei elekcinių seimų metu, bet ir

atskleidžiama vaivadijomis besirenkančių seimelių (pvz., 1587 m.) veiklos specifiška, o svarbiausia, įvertinamos tarpuvaldžio suvažiavimų ištakos ir genezė. Reikšmingos autoriaus išvados, jog tarpuvaldžio suvažiavimai savo organizacija, sudėtimi bei funkcionavimu tęsė ikiliublįjinio LDK seimo veiklos tradicijas, be to, kitaip, negu konvokacijos, gana ilgai turėjo ryškų visuomenės palaikymą (p. 240).

Devintajame skyriuje analizuojamos LDK konvokacijų veiklos problemos. Skyriaus pradžioje autorius pabrėžia, kad tai viena iš labiausiai istoriografijoje nušviestų LDK poliublįjinio parlamentarizmo istorijos aspektų (p. 243). Tenka pastebėti, jog ištis XX a. antrojoje pusėje lenkų istoriografijoje kilusi diskusija, publikuotų straipsnių serija⁹ rodo ne tik didžiulį susidomėjimą, bet ir nemažą įdirbį. Deja, lietuvių istoriografijoje, matyt, tiek dėl objektyvių, tiek dėl subjektyvių priežasčių pastaruoju metu ne tik nepajėgta efektyviau įsijungti į panašias su LDK parlamentarizmo istorija susijusias diskusijas, tačiau praktiškai nepasirodė nė viena minėtai institucijai specialiai skirta publikacija¹⁰. Galbūt vis dar aktualus ir nemažą išliekamąją vertę turi tarpukario tyrinėtojų paveldas, tačiau pastarasis, tenka pripažinti, nenumaldomai senka. Šiame skyriuje pristatomi ne tik ryškiausi pavyzdžiai, nuo pirmosios konvokacijos, įvykusios 1576 m., iki paskutinės – 1671 m., bet ir aptariami iškelti pasiūlymai atnaujinti jų veiklą XVII a. antrojoje pusėje, išryškinamos svarbiausios šios institucijos raidos tendencijos. LDK konvokacijos dažniausiai vyko Vilniuje, tačiau pasitaikė kelios išimtys: viena iš konvokacijų Stepono Batoro valdymo laikotarpiu įvyko Valkaviske, vėliau Gardine ir Radvilų Bialoje. Dažniausiai konvokacijos užtrukdavo 1–2 savaites. Įdomu tai, kad praktiškai niekas ne-reglamentavo seimeliuose renkamų pasiuntinių skaičiaus, tačiau seimo pavyzdžiu

⁹ H. W i s n e r, Konwokacja Wileńska. Z dziejów parlamentaryzmu litewskiego w czasach Zygmunta III, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1968, t. XX, z. 2, s. 75–80; H. W i s n e r, Sejm litewski czy konwokacja wileńska?, *Zeszyty naukowe wyższej szkoły pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Historia*, 1974, t. XII, seria A, s. 111–120; H. W i s n e r, Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III I Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne, *Miscellanea Historico-Archivistica*, 1989, t. III, s. 51–66; J. S e r e d y k a, Konwokacja wileńska, ale jaka?, *Zeszyty naukowe wyższej szkoły pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Historia*, 1973, t. XII, seria A, s. 121–139; J. D o r o b i s z, Konwokacja wileńska z 1624 roku, *Wilno–Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Materiały międzynarodowej konferencji Białystok 21–24 IX 1989*, Białystok, 1992, s. 91–106.

¹⁰ Pastarąją metą Lietuvos istoriografijoje LDK konvokacijų veiklai nušviesti bene daugiausia dėmesio skirta Antano Tylos studijoje, žr.: A. T y l a, *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje*, Vilnius, 1986; A. T y l a, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždas 1600–1632 m., *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, serija A, 1986, t. 1, p. 76–94; A. T y l a, Lietuvos užsienio politikos kryptys paskutiniajame XVI a. dešimtmetyje, *Lietuvos istorijos metraštis 1997*, Vilnius, 1998, p. 76–95 ir kt.

dažniausiai į konvokacijas buvo renkami po 2 nuo kiekvieno pavieto, nors būta ir nemaža išimčių. Iki 1671 m. nežinomi LDK konvokacijų išardymų atvejai (minėtų metų konvokaciją išardė Kauno seimelio pasiuntinys Adamas Prozoras), o tai galėtų liudyti politinės kultūros brandą (p. 282). Autorius mano, jog tik iš dalies LDK konvokacijose galima išvelgti sąsajas su ikilibijiniu LDK seimu ir tai daugiau tik idėjine, propagandine prasme. Išskyrus pirmąsias konvokacijas, pasak A. Rachubos, nei šios institucijos asmeninėje sudėtyje, susirinkimų formoje bei svarstomų problemų tematikoje negalima išvelgti senojo LDK seimo tęsinio. Be to, autorius mano, kad konvokacijos nepakeitė ATR seimo, tačiau tapo tik savitu jo papildiniu (p. 281). Taip pat diskutuojama su Henriko Wisnerio LDK konvokacijų raidoje išskirta 1605 m. cezūra, šią periodizaciją laikant visiškai nepagrįsta (p. 258, 266).

Paskutiniame dešimtajame skyriuje apibūdinami visuomenės iniciatyva suorganizuoti suvažiavimai. ATR teisėtai sušaukti visuomenės suvažiavimus galėjo tik svarbiausios valstybės institucijos t. y. valdovas arba seimas, tačiau išskirtiniais atvejais tarpuvaldžių, rokošų, konfederacijų metu bajorija, kaip savo valstybės suvereną, perimdavo ir aukščiausią valdžią, o tuo pačiu ir teisę sušaukti įvairius suvažiavimus. Kaip pastebi monografijos autorius, visuomenės teisė sušaukti suvažiavimus – vienas iš svarbiausių demokratiškos valstybės pagrindų – LDK nebuvo reglamentuota rašytinėje teisėje, tačiau ji nedraudė bajoriškų suvažiavimų, o reglamentavo tik apibrėžtas jų formas, susijusias su seimo, teismų funkcionavimu ir urėdininkų rinkimais (p. 291). Aptaręs ne vieną pavyzdį, autorius pastebėjo, jog dažniausiai Vilniaus suvažiavimus sušaukdavo Vilniaus vyskupas, kuris pagal hierarchiją užėmė pirmojo LDK senatoriaus vietą ir pagal paprotį tokia iniciatyva buvo tarsi visuomenės aktyvumo išraiška ginant valdovo politiką. Tokią teisę sušaukti analogiškus suvažiavimus turėjo ir Vilniaus vaivada, tarsi pasaulietinis LDK „primas“, bet pagal hierarchiją kiek žemiau buvęs didysis kancleris šia teise nedisponavo (p. 292–293). Šiame skyriuje autorius susikoncentruoja tik į svarbiausius konvokacijų pobūdžio suvažiavimus, kuriuose dalyvaudavo senatoriai, bajorijos luomo atstovai ir buvo priimami svarbūs valstybei sprendimai (pvz., 1700 m. Valkininkų suvažiavimas ir kt.). Tačiau tik svarbiausių visuomenės iniciatyva sušauktų suvažiavimų išskyrimas liko detaliau neargumentuotas, todėl pastarasis autoriaus žingsnis suponuoja natūraliai kylantį klausimą, o kokie tie mažiau svarbūs suvažiavimai?

Monografijos pabaigoje (p. 345–348) autorius dar kartą apibendrina išdėstytus teiginius ir pabrėžė, kad LDK nesukūrė kažko itin savito bei autonomiško, kas neturėtų analogų Lenkijos parlamentinėje sistemoje, tačiau pripažino, jog daugelyje LDK seimelių veiklos aspektų: geografijoje, organizacijoje, jų funkcionavime, buvo

nemaža specifikos. Pasak A. Rachubos, LDK visuomenė, nors dažnai ir itin skausmingai, ATR sudėtyje siekė išsaugoti politinį, teisinį, kartu ir valstybinį savarankiškumą, o tai ypač ryškiai buvo išreikšta parlamentiniame gyvenime.

Reikėtų paminėti ir keletą netikslumų bei tam tikras kritines pastabas. Tarkim abejotinas teiginys, jog Smolensko seimelis net iki antrojo ATR padalijimo rinkosi Vilniuje (p. 83), nes jau senokai nekyla abejonių, kad būtent nuo 1777–1778 m. Smolensko egzuliantų seimelis rinkosi Alytuje, o Starodubo – Žiežmariuose¹¹. Pasvalyje Livonijos seimeliai buvo susirinkę ne tik 1662 ir 1669 m. (p. 84), bet rinkosi visą šį laikotarpį iki 1670 m.¹²

Tačiau nereikėtų užmiršti ir kur kas svarbesnių klausimų. Pirmiausia kyla abejonės dėl autoriaus monografijos pavadinime pasirinktos 1569 m. cezūros, kurios net nesivarginta detaliau argumentuoti (p. 6). Ne kartą savo studijoje autorius akcentuoja, jog Liublino unija turėjo tik formalų poveikį LDK parlamentarizmo raidai. Tad pateikiant LDK parlamentarizmo istorijos visuminį vaizdą, o aptariama monografija tokia ir pretenduoja tapti, neabejotinai svarbesni yra 1565–1566 m. reformų paženklinanti pokyčiai, net ir autoriaus manymu, turėję lemiamos reikšmės ir padėję pamatus tolesnei parlamentarizmo raidai. 1565 m. gruodžio 30 d. LDK pavietų seimelių įkūrimas bei 1566 m. Lietuvos Statute pirmąkart įtvirtinta seimo kaip aukščiausios įstatymus leidžiamosios institucijos kompetencija, manytume, ir yra tas LDK parlamentarizmo istorijos esminis lūžis, turintis tapti svarbiausiu periodizacijos atsparos tašku. Kitas klausimas susijęs su bendrąja monografijos koncepcija bei autoriaus siekiu daugelį LDK institucijų įtraukti į parlamentinę sistemą. Nors monografijoje, bent jau fragmentiškai, neužmirštama ir bajoriškoji savivalda (p. 208, 212), tačiau taip ir lieka neaiškios pastarosios koreliacijos su bajoriškuoju parlamentarizmu ribos. Ne paslaptis, jog seimeliai sudarė svarbią bajoriškosios savivaldos grandį, tad kai kurių monografijoje aptartų seimelių rūšių pristatymas, visiškai neatskleidžiant parlamentinio jų krūvio, kartais atrodo gana pritemptai. Studijoje itin pasigesta aiškesnio konceptų, o monografijos pradžioje ir LDK parlamentinės sistemos bendrosios struktūros pristatymo. Taip pat ne ką mažiau kelia abejonių ar tipologiškai pagrįstas tarpvaldžio bei visuomenės iniciatyva sušauktų suvažiavimų išskyrimas. Manytume, jog mi-

¹¹ W. K r i e g s e i s e n, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII I XVIII wieku*, Warszawa, 1991, s. 267; W. S z c z y g i e l s k i, *Referendum trzeciomajowe: Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź, 1994, s. 316.

¹² S. O c h m a n n-S t a n i s z e w s k a, Z. S t a n i s z e w s k i, *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy, Prawo-doktryna-praktyka*, Wrocław, 2000, t. II, s. 399–400; B. D y b a ś, *Materiały do dziejów sejmiku województwa Inflanckiego z XVII–XVIII wieku w zbiorach Ryskich, Wileńskich i Warszawskich, Istorijos akiračiai*, Vilnius, 2004, p. 268.

nėti suvažiavimai turi nemaža bendrų bruožų, tad šiam autoriaus žingsniui reikia mažų mažiausiai papildomų argumentų. Kai kurie autoriaus teiginiai kelia ne tik papildomus klausimus, bet ir provokuoja diskusijai, o tai neabejotinas postūmis tolesniems LDK parlamentarizmo tyrimams.

Taip pat tenka apgailestauti, jog dėl ilgokai užtrukusio leidybinio proceso monografijoje liko nepanaudoti naujausi ne tik Andrzejaus B. Zakrzewskio¹³, beje, pastarojo monografija bent jau nurodyta įvade, bet ir Edwardo Opalinskio¹⁴, Stefanijos Ochmann-Staniszevskos ir Zdisławo Staniszevskio¹⁵ fundamentalių tyrimų rezultatai. Tačiau net ir pastarosios apibendrinančio pobūdžio studijos, paremtos ankstesniais minėtų autorių tyrimais, savaime suprantama, esminių korektyvų įnešti negalėjo.

Baigiant šios studijos pristatymą reikia akcentuoti, jog dėl gausios faktografinės medžiagos bei ryškiausių raidos tendencijų išskyrimo A. Rachubos monografija vertintina tik teigiamai. Be to, siekiant aptarti LDK specifiką ATR parlamentarizmo kontekste, ji įgavo komparatyvistinio tyrimo bruožų, tad ši pirmoji LDK parlamentarizmo istorijos sintezė ankstyvosios Lietuvos parlamentarizmo istorijos tyrinėtojų greičiausiai taps viena iš parankinių studijų.

Robertas J u r g a i t i s

¹³ A. B. Z a k r z e w s k i, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa, 2000.

¹⁴ E. O p a l i n s k i, *Sejm srebrenego wieku 1587–1652*, Warszawa, 2001.

¹⁵ S. O c h m a n n - S t a n i s z e w s k a, Z. S t a n i s z e w s k i, min. veik., t. I–II.

Tamara B a i r a š a u s k a i t ė. Lietuvos bajorų savivalda XIX a. pirmojoje pusėje. Vilnius: LII leidykla, 2003. 276 p.

Knygoje analizuojama Lietuvos bajorų savivaldos raida XIX a. pirmojoje pusėje, taip pat pateikiamas rankraščio, saugomo Varšuvos tautinėje bibliotekoje, – 1817 m. „Elekcinio seimelio dienoraštis“ – vertimas į lietuvių kalbą.

Autorė konstatuoja, kad Lietuvos bajorų savivaldos institutas XIX a. kūrėsi remdamasis Rusijos imperijoje galiojusiomis nuostatomis. Kvestionuojamas lietuvių istoriografijoje suformuluotas teiginys, esą po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų Lietuvoje išlikusi savita luomų savivalda ir teismas, tik buvo apribotos jų teisės. Teigiama, kad po padalijimų atsirado kitokios paskirties ir kompetencijos, naujos struktūros savivaldos institutas, pakeitęs bajorų luomo politinės, socialinės ir visuomeninės raiškos pobūdį.

Analizuojamas prisijungtų žemių bajorų savivaldos institutas, kuris buvo galutinai suformuotas Aleksandro I valdymo pradžioje. Struktūros požiūriu jis atitiko Rusijos bajorų savivaldos keturnarį modelį, kurį sudarė apskrities ir gubernijos bajorų susirinkimas, bajorų deputatų susirinkimas, bajorų vadovų institutas ir bajorų globos įstaiga. Autorė atskirai analizuoja kiekvieno šio instituto raidą ir veikimą, raišką viešajame gyvenime. Susirinkimas rinko savivaldos institucijų, apskričių ir gubernijų teismų pareigūnus bei kai kuriuos žemesnių administracijos grandžių pareigūnus. Įvedus rinkimus, keitėsi Rusijoje vyravęs tradicinis vienvaldžio valdovo ir luomų santykių tipas: socialines luomo teises papildė pilietinės teisės, suteiktos tik kilminiams bajorams. Be to, susirinkimams leista išsakyti viešą nuomonę socialiniais, ekonominiais, teisėtvarkos, kartais – kultūriniais klausimais, o politinio pobūdžio problemų svarstymas liko valdovo ir vyriausybės prerogatyva. Tačiau ir tokia susirinkimo kompetencija sudarė sąlygas užmegzti dialogą su valdžia ir daryti jai tam tikrą spaudimą rengiant įstatymus.

Bajorų deputatų susirinkimas atliko tarpinės juridinės institucijos vaidmenį. Jai buvo pavesta tvarkyti su bajorų kilme ir socialiniu statusu susijusius reikalus, tačiau nebuvo suteikta bajorystės pripažinimo, įbajorinimo ar išbajorinimo teisė.

Bajorų vadovų institucijai priklausė vykdomoji valdžia. Būtent per bajorų vadovus luomas buvo labai susijęs su imperijos valdymo struktūromis. Bajorų globos įstaigos turėjo užtikrinti luomo nuosavybės saugumą, skirdavo bajorų dvarų globėjus bei administratorius ir kontroliuodavo jų veiklą.

Išvadose teigiama, kad unifikaciniu požiūriu Lietuvos bajorų savivaldos raidai reikšmingas Nikolajaus I valdymas, kurio metu buvo suvienodinti visos imperijos bajorų susirinkimų principai. Kai kurie reikalavimai varžė Vakarų gubernijų bajorų rinkimų teisę.

Lietuvos bajorams, netekusiems politinės valdžios, bajorų savivalda suteikė tam tikrą viešosios veiklos satisfakciją, tačiau visapusiško bajorų savivaldos savarankiškumo nebuvo. Stiprintas bajorų savivaldos instituto priklausymas nuo valdžios, buvo ribojamas jų galimybės daryti poveikį visuomenės raidai.

Pažymima, kad Lietuvos bajorų savivaldos savitumą sudarė ne struktūra, kompetencija ar veiklos pobūdis, bet savivaldos teisių realizavimo pasekmės. Jų įtaką luomo politinei ir sociokultūrinei raidai autorė išskyrė į 1795–1831 m. ir 1831–1862 m. etapus.

Vilma Ž a l t a u s k a i t ė

Reda G r i š k a i t ė. „**Mineralinis miestelis**“ arba kurortinės kultūros pradžia Lietuvoje. Pagal Vasilijaus von Rothkircho rankraštį „Užrašai apie Druskininkus“. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003. 327 p.

Lietuvos kurortinė kultūra atsirado pačiame XIX šimtmečio viduryje. Būtent tuo metu šiame krašte suspindėjo savotiški sezoniniai visuomenės susitelkimo centrai, „mineraliniai miesteliai“, ilgainiui tapę neskiriama to meto gyvenimo dalimi. Šie centrai alsavo tik jiems būdingu gyvenimu, savotišku ritualu. Galbūt todėl beveik visi ir turėjo savo istoriografus. Šiandien jų tekstai – didžiulė vertybė, suteikianti galimybę nors iš dalies pajusti, kaip viskas buvo.

Vienas iš tokių yra publicisto, memuaristo, dramaturgo, prozininko, vertėjo ir mitologo Vasilijaus von Rothkircho (1819–1891) rankraštis „Užrašai apie Druskininkus“, pagal kurį ir yra parengta istorikės R. Griškaitės studija „Mineralinis miestelis“.

R. Griškaitė „į von Rothkircho rankraštį žvelgė istorikės, kuriai visų pirma rūpi Druskininkų kurorto pradžia, žvilgsniu“. Todėl atsisakyta ištiso „Užrašų apie Druskininkus“ publikavimo. Pasirinktas šaltinio pristatymo būdas leido autorei patyrinti ir kitų Druskininkų tema rašiusių XIX a. autorių kūrinius, pateikti kuo daugiau informacijos tiek apie tuometinius Druskininkus, tiek ir apie patį V. von Rothkirchą, o kartu paskatinti ir tolesnius šios problematikos tyrimus.

Ypatingą vietą studijoje užima bene didžiausia „Užrašų apie Druskininkus“ vertybė – V. von Rothkircho iliustracijos. Trisdešimt trys rankraštį puošiantys piešiniai, atspindintys to meto kurorto vaizdus, jo svečių gyvenimą, šiandien itin reikšmingi ir kaip istorijos šaltinis. Juolab kad kituose tuomet pasaulį išvydusiuose darbuose apie Druskininkus nieko panašaus nerasime. Studijoje iliustracijos pateikiamos tokia pačia eilės tvarka, kaip jas savo rankraštyje išdėstė pats autorius, su jo sugalvotais pavadinimais bei komentarais.

R. Griškaitės studiją „Mineralinis miestelis“ sudaro keturi skyriai.

Pirmajame skyriuje „Iki galo pelių nesugrauztas rankraštis“ istorikė pripažįsta, kad „Užrašai apie Druskininkus“ jau seniai jokia naujiena, tačiau vienos ar kitos XIX a. istoriją gvildenančios monografijos autorių sudomindavo įsimintinos rankraščių iliustracijos, o ne pats tekstas. R. Griškaitė sustoja prie paties teksto tematikos, jo objekto, analizuoja rankraštinių kūrinio pavidalą.

Antrajame skyriuje „...Anapus Heraklio stulpų“ istorikė bando paneigti akademiškuose sluoksniuose vis dar vyraujančią įsitikinimą, kad XIX a. Lietuvoje kurortinė kultūra buvusi tik savotiška marginalija. Anot autorės, nors ir jauna, tačiau ši kultūra reiškėsi gana ženkliai, tolygiai plėtojosi, kaip augo ir pagrindiniai jos centrai. Viename iš tokių centrų – Druskininkuose kaip tik ir prasidėjo tai, ką galima įvardyti kaip kurortinės kultūros Lietuvoje pradžia.

Trečiajame skyriuje „Čia, mieluosiuose Druskininkuose, Lietuvos vasaros centre...“ R. Griškaitė, pasitelkusi V. von Rothkircho rankraštį bei kitus XIX a. literatūrinius tekstus apie Druskininkus, bando atkurti „mineralinio miestelio“ kūrimosi istoriją, jo kultūrinę ir dvasinę aplinką. Pristatoma Druskininkų vietovės praeitis, anuometinis išorinis ir vidinis kurorto vaizdas, jo svečių ir vietinių gyventojų kasdienis gyvenimas, jų santykiai, pramogos, renginiai (koncertai, teatro spektakliai). Daug dėmesio skiriama tuomet aktualiai aukštosios krašto visuomenės kritikai, apmąstymams apie tolesnę tautos likimą. Atskirai aptariamas ir kurorte viešėjusių bei kūrusių literatų, dailininkų pasaulis. Stengtasi įdėmiau pažvelgti į intelektualinį darbą šiame mieste, paieškoti jo kultūrinių tradicijų ištakų.

Ketvirtajame skyriuje „Sic transit gloria mundi!“ istorikė atsako į klausimą, kodėl Vasilijus von Rothkirchas, apsiribojęs tik kelių nedidelių fragmentų publikavimu, nepanoro skelbti viso rankraščio teksto, kokią reikšmę jo gyvenime turėjo Druskininkai. Išsamiai analizuojamas Druskininkų istoriografijos pobūdis po 1863 m. sukilimo. Prieinama prie išvados, kad XIX a. šeštajame dešimtmetyje, kai buvo parašyti „Užrašai apie Druskininkus“, rusakalbis Vasilijus von Rothkirchas vis dar „virė“ vadinamojoje lenkiškoje kultūroje, buvo savas jai ir savas joje. Druskininkai tokiems kaip V. von Rothkirchas buvo Dievo siųsta dovana, ne tik parodžiusi, kad ir „mūsų varganoje Lietuvoje“ yra nuostabių gamtos turtų, kuriais garsėja kitos šalys, bet ir suteikusi vilties, kad tais išganingais mineraliniais šaltiniais ir ši kraštą bus galima išgydyti ne tik nuo fizinių, bet ir nuo dvasinių kančių.

„Mineralinis miestelis“ – retas šaltinio publikacijos ir istorinės studijos, tekstų analizės, argumentuoto svarstymo ir pagavaus bei vaizdingo pasakojimo lydinys.

Visas tekstas studijoje tolygiai išdėstytas trimis – lietuvių, rusų, lenkų – kalbomis.

Studiją praturtina išsamios santraukos vokiečių ir anglų kalbomis, šaltinių ir literatūros sąrašas, asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės.

Olga M a s t i a n i c a